

СУСПІЛЬНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ: СТАН ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Як і праця взагалі, суспільний поділ праці є однією із важливих категорій суспільних наук, що займала думки дослідників від античних до сучасних часів. Узагальнюючи погляди економістів докапіталістичних і капіталістичної суспільно-економічних формацій (СЕФ), академік НАН України А. Чухно відмічає, що «праця – це перша і основна умова існування і розвитку людини. Праця людини у процесі виробництва – це її діяльність, спрямована на пристосування предметів природи до своїх потреб. Людина навчилася виробляти знаряддя праці, змогла розвинути свої здібності і накопичити знання... Людська праця трансформувалася від фізичної праці, важкої та одноманітної, до інтелектуальної, від людини економічної, технічної, технологічної, до людини творчої» [1, с. 161]. При цьому сама людина розвивається як духовно-фізичний за своєю природою суб'єкт в умовах більш швидких трансформаціях виробничих та соціальних відносин, характеру праці, її поділу.

В епоху античності людське сприйняття світу було більш об'ємне, цілісне, деталі фізичних явищ розглядались досить спрощено та неглибоко. Людська праця характеризувалась простими, але завершеними діями переважно малих груп, племен, об'єднань при первинно низькому, але стабільно зростаючому суспільному поділі праці СПП та кооперації її. У цей період відбувався статевий поділ праці (на чоловічу та жіночу); поділ праці (ПП) на землеробську, твариноведення, ремісництво, працю фізичну і розумову і т. д. У наш час поділ праці привів до виникнення тисяч професій фізичної та розумової праці, технологій, форм організації і т.п., поглибився та розширився у часі та просторі, викликав необхідність синтезу, інтеграції, кооперації, систематизації складових праці. Загострюються дискусії відносно питання «є кінець ПП, чи його не існує», «ПП визначає параметри ринків, чи ринки визначають рівень ПП». Відповіді однозначної ні теорія, ні практика на ці питання не мають.

Цифровізація економіки та виробництва, штучний інтелект і роботизація потребують подальшого

глибокого теоретичного осмислення ПП на основі використання як відомих методів дослідження (діалектики та тріалектики, аналізу і синтезу), так і нових підходів до бачення людини як духовно-біо-соціального суб'єкта за своєю природою. Потребують подальшого дослідження названі та деякі інші питання, проблеми СПП в умовах інтелектуалізації економіки і виробництва. Актуальною для науки і практики функціонування людини, людського суспільства залишається проблема ПП в умовах відсутності зростання виробництва, охопивших увесь світ ринкових відносин, вичерпаності екстенсивних напрямів розширення ринків, орієнтації ведучих країн світу на економіку простих речей, формування суспільства середніх доходів, зелену економіку і т.п. Все це підвищує актуальність досліджень, пов'язаних із проблемою СПП в сучасних умовах.

Невирішена частина загальної проблеми. У суспільних науках на протязі свідомого розвитку суспільства невирішеним залишається важливе питання про рівень співвідношення духовного та матеріального. Переважна більшість світової спільноти підтримує погляди фахівців, які є прихильниками походження людини як Промислу Божого. Але значна кількість людства, особливо технічна інтелігенція, підтримує Ч. Дарвіна, за гіпотезою якого людина має походження від мавпи. В останні десятиріччя сучасності позиція прихильників Божого походження людини збільшується, прихильників дарвінізму – зменшується. Але остаточного вирішення походження людини наукою не встановлено, дві основні гіпотези теоретично не доведені до логічного наукового вирішення і кожна людина, суспільство самостійно приймає ті чи інші погляди на рівні власної свідомості та віросповідання.

У даний час все більше людей є прибічниками духовно-біо-соціальної природи людини, а духовності – як базису людського суспільства. Незважаючи на невирішене важливе питання філософії, вчені визнають, що на розвиток людини, виробництва, суспільства має вплив праця – спочатку як інстинк-

тивна, слабо осмислена, переважно фізична, а в наш час – розумова, інтелектуальна, творча.

Таке сприйняття праці – як результату її суспільного поділу – позитивно сприймається всіма верствами суспільства, науки, людства. Творчість таке глибоке поняття, як і сам людський рід. А. Чухно відмічає, що творчість, творча праця, творча реальність – це фундаментальна ознака постіндустріального суспільства. Творчість – це інтелектуальна діяльність, спрямована на формування нових знань, нових рис особистості, це поєднання в оригінальній комбінації раніше відомих факторів, концепцій, їхнє узагальнення і вихід на нові положення і висновки, на нові дії у виробництві і суспільному житті [1, с. 181]. Але чи то розвиток заложеного у людину Божим Промислом потенціалу, чи розвиток матеріального (природного) хисту, все ще не доведено теоретично.

Недостатньо обґрунтовано питання, чи то технічний прогрес формує людину, її властивості та відповідність рівню досягнутого прогресу, чи то людський інтелект є провідним фактором суспільного і технічного прогресу. Найбільш вірогідним є те, що інститути поділу праці, знань науки мають обумовлюватись двома складовими: процесу забезпечення потреб розвитку виробництва, людини, суспільства; та процесу розвитку прогресу на власній, досягнутій базі (фундаментальні наукові здобуття).

Потребують подальших досліджень також питання відносно шляхів переходу праці від її інстинктивних форм, фізіологічної необхідності праці до творчої, процеси прискорення технічного прогресу в умовах індустріального капіталізму і його гальмування в умовах фінансово-олігархічного імперіалізму, співвідношення поділу праці і ринкових механізмів господарювання, структури суспільства, рівня його інтелектуалізації і т.п. Ці та низка інших питань потребують подальших досліджень та поглиблень з урахуванням кризових явищ сучасності, пандемії COVID-19, цифровізації виробництва та суспільства.

Мета дослідження – теоретичне логіко-історичне узагальнення досвіду суспільного поділу праці та визначення шляхів подальшого розвитку поділу та кооперації праці в умовах сучасного індустріального та постіндустріального суспільства, виробництва, господарювання.

Основні результати дослідження. Фундаментальними положеннями, на яких базується авторський підхід дослідження стало визнання:

- духовно-біо-соціальної природи людини, створеної за Промислом Божим, та наділеною духовністю, здатністю до фізичної та розумової творчої діяльності;

- діалектичної єдності духовності і матеріальності у людини та суспільстві при пріоритеті духовності, цінностей;

- духовності, цінностей народу як базису суспільства, соціально-економічної формації (СЕФ);

- диференціації суспільства кожної СЕФ. Класовості як виняткової особливості капіталістичної СЕФ, що є феноменом даної формації, породженої машинним виробництвом, максимально реалізованих в індустріальному капіталізмі у трьох класах і поступово знову перетворюючись у двокласовість у постіндустріальному суспільстві;

- доцільності діалектичної єдності інтересів різних верств суспільства при пріоритеті суспільних та колективних інтересів перед індивідуалізмом певних категорій та особистостей;

- єдності тріалектичної «Творець – Природа – Людина» та Концепції трьох сил розвитку і т.п.

Названі та ряд інших положень використовуються в економічних дослідженнях, але, як правило, не системно, а ізольовано. Це не забезпечує комплексності та системності досліджень у взаємозв'язку як впливів особистого на загальне та загального на особисте. Як вказували відомі науковці та громадські діячі, загальне та особисте доцільно та необхідно розглядати в певному порядку та системі¹. Там, де конкретні питання у дослідженнях відірвані від системи, будь-які знання без системи безкорисні.

Виходячи з вищевикладеного, доцільно дослідити роль та місце суспільного поділу праці у системі трудової діяльності як особливої соціально-економічної категорії, притаманної виключно людству творчої осмисленої діяльності.

Погляди відносно окремих характеристик складових праці, що в сучасній економіці віднесено до суспільного поділу праці (СПП), мають місце у трудах філософів давніх Греції та Риму. Так, Платон підкреслював важливу роль спеціалізації робітників у підвищенні ефективності їх праці [3]. Ксенофонт у своїй роботі «Кіропедія» відмічав залежність поділу праці від розмірів (обсягів) ринків. Це положення залишається справедливим для замкнених, обмежених ринків до нашого часу [4], але у зростаючих ринках панують інші закономірності (Авт. – І. Б.).

У рабовласницькій та феодалній СЕФ поширеною формою господарювання були натуральні (замкнуті) виробництва і в той час проблемам СПП приділялось значно менше уваги в науці та практиці. Але вже на етапі переходу до капіталістичної СЕФ даний напрям досліджень суттєво активізувався.

Тюрго розкриває поділ праці у сільському господарстві.

¹ «...Кто беретса за частные вопросы без предварительного решения общих, тот неминуемо будет на каждом шагу бессознательно для себя наталкиваться на эти общие вопросы. А наткаться на них в каждом частном

случае, значит обречать свою политику (свои исследования – И. П.) на худшие шатания и беспринципность». В. И. Ленин. Отношение к буржуазным партиям. ПСС. Т. 15. С. 368-388 [2, с. 368].

У роботі У. Петті «Політарифметика» описано поділ праці у регіонах [5].

Суттєву увагу ПП приділяв Адам Сміт, присвятивши йому три розділи своєї головної роботи [6].

І хоча К. Маркс вважав, що У. Петті розкрив значення ПП у більш обширному плані, ніж А. Сміт

[7], вклад А. Сміта у теорію ПП залишається цінним до нашого часу.

А. Сміт визнає наявність та необхідність ПП у ефективності виробництва, але більше уваги приділяє значенню ПП для обміну як у товарному, так і у нетоварному виробництві, що може бути зображено схемою (рис. 1).

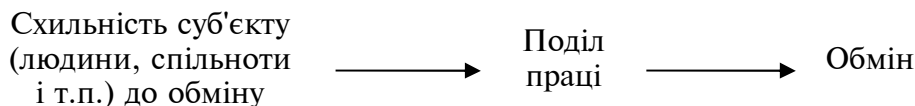

Рис. 1. Схема прояву поділу праці по А. Сміту

Із наведеної на рис. 1 схеми не видно значення ПП у сукупності із процесом виробництва, але дослідники знаходять підтвердження його наявності як у виробництві, так і у знаннях.

Так, П. Щедровицький [8] вказує на наявність бачення А. Смітом вертикального та горизонтального ПП:

- вертикальний вимір ПП: виробництво нових типів знань, створення та освоєння нових знанневих систем, що забезпечуються і підтримуються процесами мислення;

- горизонтальний вимір ПП: оцінювання змін технологічних ланцюжків.

Горизонтальний вимір характеризує процеси ПП та кооперації у виробництві, розподілі та обміні. Вертикальний вимір пов'язаний із ПП, перш за все, розумового, інтелектуального характеру. При цьому і вертикальний і горизонтальний ПП передбачає його кооперацію, синтез.

Майже до кінця ХІХ ст. вважалось, що СПП пов'язаний головним чином із матеріальним світом, фізичним трудом. При цьому недостатньо уваги приділялося таким аспектам СПП як синтез, кооперація, систематизація і т.п., взаємозв'язкам внутрішнім, матеріальним і духовним складовим поділу.

Відповідно до поглядів А. Сміта мислення, творчі здібності людини є важливою складовою СПП, а інтелектуалізація виробництва може бути визначена як поглиблення, порозуміння, осмислення відносин людини (людей, їх сукупності) у процесах перетворення (зміни, збагачення знань та досвіду) себе самої, матеріального й духовного світу. При цьому людина залишається духовно-біосоціальною по природі, здатною до розумової праці, фізичного, інтелектуального розвитку і т. п. Цей розвиток не обов'язково йде по зростанню, іноді це рівномірний рух і навіть падіння.

СПП охоплює широкий діапазон ПП та кооперації від природного поділу (за статтю), за сферами діяльності (землеробство, тваринництво, ремісництво), за галузями (промисловість та її галузі; агропром та сільське господарство із їх галузями; сфера послуг; наука і т. п.); професійна тощо, з елементами праці і т. д.

ПП викликає поділ та стандартизацію знань, яка у свою чергу веде за собою наступний поділ праці. Ці процеси мають циклічний, хвилеподібний та безперервний характер.

Теорію СПП А. Сміта високо оцінював Й. Шумпетер, який писав, що «трактовка ПП має особливість, яка несправедливо залишається без уваги: ніхто ні до, ні після Адама Сміта ніколи не надавав такого значення поділу праці. По Сміту А. поділ праці є практично єдиним (основним, провідним, виключним – І. Б.) фактором технічного прогресу» [9, с. 240].

Цей аспект СПП підкреслює Нобелівський лауреат в галузі економіки Теодор Шульц, говорячи, що «поділ праці являється базовою, найважливішою категорією політичної економії, економічної теорії. ПП забезпечує технологічний і інтелектуальний розвиток суспільства, створює й розвиває їх» (цит. по [10]).

Автори фундаментальної шеститомної праці «История экономической мысли» [10] підкреслюють, що ПП правомірно пов'язують із Адамом Смітом, що саме ПП прийнятий А. Смітом в якості основопологаючого проекту своєї економічної теорії [10, с. 71].

А. Сміт неодноразово підкреслював, що ПП являє собою «наслідок ... певної схильності людської природи ... до обміну, торгівлі, обміну одного предмета на інший. Представляється ... вірогідним, що ця схильність є наслідком дару міркування (мислення) та дару мови» [6, с. 90]. Залишається при цьому нев'яясненим, від кого чи від чого отримано ці діяльності та дари.

Потребують більш глибоких досліджень принципи віднесення ПП до внутрішньовиробничого (організаційний порядок) та суспільного (обмін, послуги та споживання), а також обмеження рівня ПП етичними міркуваннями, безпекою, обсягами ринків. Останнє відповідно до поглядів автора даної статті може стосуватись лише обмежених (замкнених) ринків, і не стосується ринків, що розвиваються за вектором збільшення.

З урахуванням викладених міркувань та зауважень схема зв'язків ПП, ринків та здібностей людей до виробництва та обміну відображено на рис. 2.

Реально не ринок формує ПП, а СПП вищого рівня заснований на потребах людини та виробництва формує конкретні ринки, забезпечує суспільний (соціальний, виробничий, технічний, технологічний) прогрес, ефективність економіки тощо.

ПП має складну структуру і стосується не лише поділу процесів організації, виконання диференціації та поглиблення диференціації, процесів праці, а й їх систематизацію, синтез, що стає важливою складовою проектування машин та машинного виробництва, автоматизації, механізації, роботизації, цифровізації, створення штучного інтелекту, «другого машинного віку».

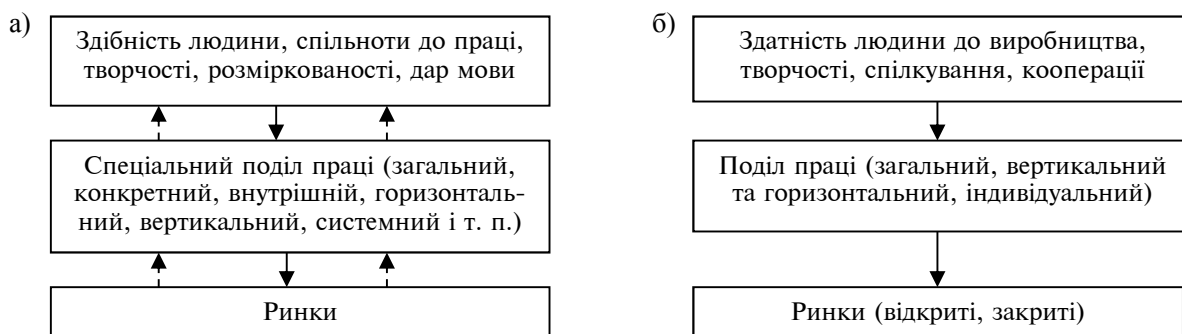

Рис. 2. Поділ праці у системному розгляді «людина – ринок»
а) загально визначений; б) авторський

У сукупності це підтверджує висновки А. Сміта, що «величайший прогресс в развитии производительной силы труда и значительная доля искусства, умения и сообразительности, с какими он направляется и прилагается, явились, по-видимому, следствием разделения труда» [6, с. 83] – так починає свій головний науковий трактат А. Сміт.

Подальший розвиток теорія ПП отримала у роботах К. Маркса, М. Вебера та інших видатних дослідників.

Макс Вебер обґрунтував трирівневу систему ПП [8] (рис. 3).

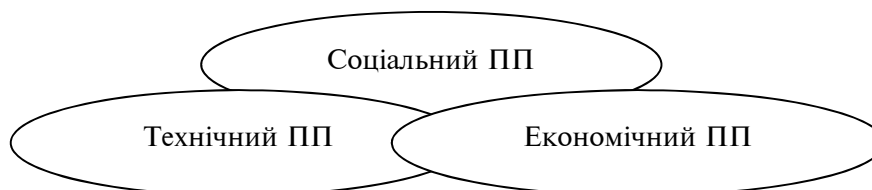

Рис. 3. Система поділу праці М. Вебера

Соціальний ПП – система статусів і ролей, що виникає на основі розподілу обов'язків.

Економічний ПП – характер розподілу функцій між різними організаційними (господарськими) одиницями.

Технічний ПП – розподіл функцій або видів занять між окремими працівниками.

Сучасні дослідники (геополітики, геостратеги, економісти, політологи, філософи тощо) використовують теорії СПП та ПП для прогнозування шляхів розвитку ринків, СЕФ, технічних (науково-технологічних) еволюцій та революцій, кризових явищ у виробництві, підприємстві та суспільстві. Так, М. Хазін, А. Фурсов та деякі інші дослідники вважають, що весь світ став ринком, і поділ праці зупинився. У цьому випадку суспільства (світові, національні) для подальшого розвитку ПП мусять перейти до іншої соціально-економічної моделі [12-15].

СПП у матеріальній сфері діяльності людського суспільства, у фізичних трудових процесах починався із поділу дій по виготовленню предметів та завершених процесів (житла, одягу, засобів переміщення вантажів і т. п.) в дотоварних виробництвах (натуральних господарствах). Із них поступово виділялись певні процеси завершеного виробництва, які трансформувались у товарні ринки спеціалізованих виробників і споживачів. Диференціація комплексних виробництв на вузькоспеціалізовані процеси (ланки) розширювало ринки, відбувалось залучення більшої кількості виробників та споживачів, афільованих учасників, створювались передумови механізації, починаючи із простих, а потім переходили до більш складних операцій, машинного виробництва, технологічних проривів, технічних та індустріальних революцій і т.п.

Історичний досвід свідчить, що технічний розвиток традиційно мав пріоритет і випереджував духовно інтелектуальний розвиток, який на певних етапах мав від'ємні темпи змін. Особливо чітко це простежується у капіталістичній соціальній (духовній) економічній формації (СЕФ або ДЕФ). Капіталістична СЕФ (ДЕФ) характеризується найвищим розвитком товарних відносин, інститутів техніко-технологічного розвитку, класової структури (трикласовість), достатньо високим рівнем науки, знань, освіти, культури, мистецтва, але перманентним падінням духовності.

Капіталістична СЕФ включає етапи: доіндустріальний, індустріальний (конкурентний та олігархічно-фінансовий); постіндустріальний.

Всі три етапи капіталістичної СЕФ (ДЕФ) мають однотипні провідні форми власності (різновиди приватної власності, у тому числі акціонерну та державно-корпоративну); експлуатацію більшості населення меншістю (власниками засобів виробництва, елітами); громадську форму виробництва та приватно-капіталістичне присвоєння результатів праці власниками капіталу; конкуренцію, що прагне до монополізму і створює його; агресивну боротьбу за внутрішні та зовнішні ринки і т. ін. Але якщо доіндустріальний етап має відносно конкурентні ринки, то пізній індустріальний капіталізм формує монополні ринки, імперіалізм – олігархічно монополізовані ринки і т.п., що закріплено у відповідних інститутах та інституціях.

Матеріально-технічна база, первинний капітал частково наслідувався від феодално-кріпосницької СЕФ, але в більшій частині насильницькими методами експропріації власності основної маси населення, захватницьких воєн на суходоті, піратства на морях та океанах Середземномор'я, Атлантичного та Індійського океанів.

Становленню капіталізму та його розвитку сприяли занепад християнства, перехід до протестантизму (лютеранства). Останнє руйнувало значну кількість християнських цінностей, у тому числі негативне відношення до лихварства, кредиту, відсотку і т.п. Це забезпечило формування основних інститутів і інституцій капіталізму, ідеологічне забезпечення подальших етапів його розвитку. Доіндустріальний капіталізм мав обмежені, локальні, конкурентні ринки, які на етапі індустріального капіталізму набули рівня національних та міжнародних, на сучасному етапі стали світовими, а вільна конкуренція переросла в олігархічну конкуренцію та монополізм.

Процеси ПП мають більш сприятливі умови розвитку на індустріальному етапі. У пізньоіндустріальному та постіндустріальному суспільствах мають місце (із 70-х років ХХ ст.) дії еліти по гальмуванню деяких напрямів технічного прогресу під завісою захисту екології.

Ідеалом еліт сучасного капіталізму крупних економічно розвинутих країн є закриті, само-

достатні їх внутрішні ринки з високим рівнем локалізації виробництва своїх товарів, перш за все високотехнологічних, наукоємних, охорона внутрішніх ринків протекціоністським законодавством, максимально відкриті для них зовнішні ринки інших держав, альянсів, союзів, вільне переміщення висококваліфікованої, інтелектуальної робочої сили, вільне переміщення капіталів до країн - метрополій, інвестиційний характер власної валюти. Саме таким чином формувалася науковий, інноваційний, виробничий та фінансовий капітал США із кінця ХІХ ст. до останньої чверті ХХ ст. Активну роль у цьому належить СПП, перш за все – його вертикальній складовій, в якій знання, наука, нові технології, інформаційно-комунікаційні технології відіграють провідну роль [17].

Більшість вчених – представників суспільних наук досягнення у царині СПП, ПП пов'язують із виробничими, індустріальними, промисловими революціями (ПР), яких нараховується одними вченими три (І - ІІІ ПР), іншими – чотири. Активні члени Римського клубу, Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) в Давосі та його беззмінний керівник Клаус Шваб вважають, що відбулось три ПР, і зараз провідні країни вступають у ІV ПР [18-24].

Із трьох-чотирьох промислових революцій, які признаються у світі, три відбулись в індустріальному капіталізмі. І вже ІV ПР постіндустріального (гіперіндустріального) капіталізму значною мірою повинна бути віднесена до духовної, інтелектуальної сфери суспільних та виробничих відносин. Четверта промислова революція, V-VI технологічні уклади (ТУ), до яких наближаються та поступово входять виробництва найбільш технологічно та техніко-інтелектуально розвинених країн, більш коректно іменувати технологічно-інтелектуальними революціями (ІТР).

Технічні, технологічні, технологічно-інтелектуальні революції є хвилеподібним циклом активізації та спаду підприємництва, що у свій час базуються на СПП, ПП, які досягають певної критичної маси, точки біфуркації, із локального явища трансформуються у більш широкі простори регіонального, а іноді і світового масштабу. Технічним, технологічним революціям передують формування критичної маси підприємств (перш за все виробничого сектору економіки, логістики, транспорту, інженерії і т. п.), яка повинна бути не менше 15% працюючого персоналу держави, регіону, великих міст та поселень [26; 27].

Умовою географічного, просторового, галузевого поширення підприємництва є погіршення умов для підприємництва за місцем їх запозичення та функціонування, доцільність переміщення до більш сприятливого бізнес-середовища за межами у минулому традиційно високорозвинутого та ефективно функціонуючого підприємництва до нового. Таку ситуацію розкривають П. Щедровицький [8; 26; 27],

А. Фурсов [13;22], В. Катасонов [15], І. Булеєв [17] та ін.

Так, П. Щедровицький відмічає, що центральною фігурою, практично створюючою сам феномен промислової революції, є технологічний підприємець. А сам технологічний підприємець (по нашому дослідженню і логіці розвитку людей – І. Б.) є феноменом СПП, ПП. П. Щедровицький є прихильником чотирьох ПР, але не I – IV, а нульової – третьої ПР. Він вважає, як і інші вищезгадані дослідники, що класична (по К. Швабу) IV ПР ще не прийшла і почнеться вона у 30-40 роки XXI ст.

П. Щедровицький доводить, що загальновизначеній першій ПР (I ПР) передувала нульова ПР. Передумови її склались до XV ст. у Венеції та Генуї. Але в результаті грабіжницьких походів хрестоносців до Єрусалиму, по шляху до якого (у Венеції та Генуї) було пограбовано багатих венеціансько-генуезьких банкірів та підприємців. Останні вимушені були переміститися до Голландії (Нідерландів), Бельгії та деяких інших північно-європейських країн, де вони стали відтворювати свій статус (фінансистів та підприємців).

За теорією економічного мейнстріму I ПР відбулась у 1750-1850 рр. у Голландії (сьогоднішній Бенілюкс: Нідерланди, Бельгія, Люксембург) (за П. Щедровицьким – це теж I ПР, але за його дослідженням їй передувала нульова ПР 1550-1700 рр.) Провідною силою її стали технологічні підприємці, які потім, досягнувши критичної маси більш 15% працюючого населення, реалізували I ПР (за сучасною економічною теорією) у Голландії, а потім перемістились до Великобританії, де перейшла у II ПР. Це 1850-1910 рр.

Третя ПР (1910 – кінець XX ст.) найбільшого розвитку досягла у США.

К. Шваб та ряд інших фахівців вважають, що в кінці 90-х років XX ст. почалась IV ПР. Але є достатня кількість фахівців і інституцій, що вважають кінець XX – початок XXI ст. є перехідним від III ПР до наступних ПР та VI ТУ. Особливістю цього періоду стало те, що починаючи із 80-х років у світі і ведучих країнах знижувались ефективність виробництва, доходи домогосподарств, заробітна плата працівників, розвивається і ліквідується середній клас (СК), відбувається перехід до двокласового буржуазного суспільства, погіршується екологія, зростає розрив доходів за прошарками суспільства і між державами, знижується якість освіти, охорони здоров'я, духовності і т. п. Останній етап III ПР (або IV ПР) суттєво різниться від попередніх ПР як по складу сил руху, темпах і вектору розвитку, так і по цілях, цінностях суспільства. Тому нові етапи соціально-економічного розвитку було б доцільно вважати періодом стагнації інтелектуально-технологічного функціонування, а не черговою промисловою революцією.

Доцільно підкреслити, що ПР виникають як локальні (первинні, базові), а потім розширюються в

інших регіонах як доганяючі (вторинні), розповсюджуються хвилями по державах, по світу в цілому. Так, перша ПР, зародившись і укріпившись у Голландії, розійшлась по іншим країнам Європи. В Російській Імперії це відбулось при активних діях Петра Першого, який навчався ремеслу в Голландії, а потім привіз до Росії більш як 500 голландських фахівців. Вони забезпечили навчання російських фахівців, підприємців, включили економіку Російської Імперії до досягнень ПР. Аналогічно у 30-ті роки XX ст. за допомогою більш як 3 тис. фахівців США було підготовлено національні кадри фахівців для економіки СРСР, які значною мірою забезпечили технічний прогрес країни напередодні Другої світової війни.

Досвід світу в царині технічного прогресу доцільно використовувати в Україні. Для цього необхідне розуміння, що ПР реалізують не просто фахівці, інженери та підприємці, а саме технологічні підприємці.

Більшість дослідників технічної революції пов'язують із досягненнями технічних напрямів науки та їх реалізацією: релігією (М. Вебер [11]); природними силами виконання робіт (I ПР); паровим двигуном (II ПР); двигунами внутрішнього згорання, електро- та атомна енергія (III ПР); роботи, комплексні системи, інформація, штучний інтелект (сучасна ПР, V - VI ТУ) і т. д.

Більш глибоким та конструктивним є підхід, згідно з яким зміна ПР досягається в результаті зміни базових технологій мислення технологічних підприємців.

Згідно з цією теорією, I ПР характеризується зародженням та реалізацією проектного мислення, яке було освоєно у корабелів Голландії при побудові кораблів. Саме це освоїли Петро I і його соратники та реалізували із допомогою запрошених у Росію голландських та німецьких фахівців. Створення Петербурзької Академії наук у Росії також є реалізацією проектного мислення. II ПР характеризується поточним (конвеєрним) виробництвом у машинобудуванні і автомобілебудуванні. III ПР визначається синтезом та комплексом технологій, космічними проектами, IV ПР – роботами, «другим машинним віком», штучним інтелектом і т. ін.

Під ці підходи формується робоча сила, інженерний та науковий корпуси, які необхідно виділяти із всієї сукупності підприємців. Для підготовки фахівців (інженерів, науковців, технологічних підприємців) необхідно різко підняти якість освіти, духовність, розвивати м'які навички, позитивні традиції та цінності людей, народу, розглядати духовність як основний базовий фактор розвитку суспільства, виробництва.

На протязі багатьох сторіччь теорія СПП та ПП мала техноцентричний напрям. І хоча видатні філософи та суспільствознавці, релігійні діячі приділяли певну увагу духовності, цінностям у самооцінці особистостей та суспільства, це недостатньо використо-

увалось у економічних науках. Навіть серед фахівців недостатньо оцінені та використано роботи А. Сміта [28], М. Вебера [11], В. Катасонова [15], інших прихильників пріоритету духовності у суспільному житті та діяльності людини, колективу, виробництва. Всесвітньо відомий авіаконструктор Ігор Сікорський у 50-ті роки ХХ ст. відмічав, що людство морально деградує в умовах технічного прогресу, науково-технічних досягнень [29]. У доповіді Римського Клубу (грудень 2020 р.) відмічалось, що людство загралося у технічному розвитку [30]. Слова К. Маркса – «економічні епохи різняться не тим, що виробляється, а тим, як виробляється, якими засо-

бами праці» [31, с. 151] слід розуміти як заклик до підвищення ролі духовності, розуму, інтелекту у виробництві. Про необхідність зміни сучасної моделі капіталізму (акціонерного, фінансово-олігархічного) на інші моделі йшла мова на засіданнях Римського та Валдайського клубів (2020-2021 рр.), ВЕФ (Давос), конференцій у Санта-Фе (США, 2018 р.), Петербурзького та Московського економічних форумів, ряду Всеукраїнських науково-практичних конференцій та симпозіумах, у роботах сучасних вчених [12; 15; 17; 19-26]. Варіанти трансформації сучасного капіталізму до інших моделей наведено на рис. 4.

Рис. 4. Деякі напрями трансформації індустріального капіталізму

Наведені на рис. 4 трансформації капіталізму є варіантами відомих моделей конвергенції класичних капіталістичних суспільств, заснованих на експлуатації найманих працівників і використанні приватних та акціонерних капіталів, проаналізованих у роботах К. Маркса, Дж. Кейнса, П. Сорокіна, Дж. Самуельсона, Дж. Гелбрейта, В. Катасонова, А. Чухна та ін. Риси наглядового капіталізму знаходимо у сучасних авторитарних режимах, а також у пострадянських, формально «незалежних» державах, у тому числі в Україні, Грузії, країнах Балтії. Сучасний капіталізм, напрями його розвитку досить детально (на рівні гіпотези) охарактеризовано у матеріалах Всесвітнього економічного форуму (2020, 2021 рр., м. Давос) та в роботах його незмінного голови професора Клауса Шваба. Останній виділяє капіталізм акціонерний і інклюзивний (стейкхолдерський) [18-21]. На погляд К. Шваба інклюзивний (стейкхолдерський) капіталізм – це капіталізм для всіх, для стейкхолдерів, а не лише для акціонерів. До стейкхолдерів К. Шваб відносить: національні держави та їх уряди; громадянське суспільство та НКО; приватні компанії, у яких поєднуються прагнення до збільшення прибутку, добавленої вартості та соціальної відповідальності, цінностей; міжнародні координуючі організації по забезпеченню миру, стабільності, розвитку держав та суспільств.

Погляди К. Шваба аналізуються та уточнюються економістами, політологами як у Європі, так і у світі в цілому. Головним недоліком гіпотези, викладеної К. Швабом, є відсутність механізмів її реалізації. До позитиву слід віднести признання необхідності зростання духовності, удосконалення діючої моделі.

Проблеми інклюзивного капіталу (ІК) в умовах пандемії COVID-19, цифровізації суспільства та економіки розвиває відомий політолог, журналіст США Фарід Закарія у редакційній статті газети «Нью-Йорк Інтернейшнл» «Уроки для постпандемічного світу» (квітень 2021 р.) та у монографії [32]. Ці питання знаходять висвітлення також у його працях «Постамериканський мир», «Будущее свободы», в авторських телепрограмах Farid Zakaria GPS, та в авторській редакційній колонці газети «Washington Post». У названих роботах автор розкриває сутність та проблеми (10 проблем) сучасного західного капіталізму, важливішими з котрих є: необхідність єдності світу у вирішенні забезпечення людства продовольством, водою, енергією, збереження природи та людини; необхідність спрощення систем управління, зростання їх якості; зниження розриву у доходах між країнами та верствами населення; зростання ролі експертів, якості їх оцінок та необхідність використання; цифровізація суспільства та виробництва; проблеми урбанізації та регіональної глобалізації; зростання ролі ТНК та падіння соціальної відповідальності держав, їх урядів і т. п.; необхідність удосконалення структур управління всіх рівнів, керуючись законами кібернетики [33], що управляюча система по якості й ефективності повинна бути вищою за системи, які управляються і т. ін.

У цьому ж напрямі проводять роботу науковці ЄС, України. Але із поля зору часто випадає положення, що у трансформаціях капіталістичного укладу активну роль відіграє СПП, ПП. Перш за все поділ праці поширюється та поглиблюється у сфері послуг, управління, що приводить до зростання кількості чиновників, управлінців на всіх рівнях –

від дрібного бізнесу до ТНК, регіонів, держав, союзів, світових структур, що робить процеси обслуговування, управління низько ефективним, дорогим за витратами, обмеженим короткостроковими, а не стратегічними цілями, неоперативними тощо. Більшість структур управління ієрархічні, вертикальні, менш поширені – горизонтальні, матричні, мережеві. Останніми роками поширюються екоплатформи, колаборативні ієрархії, одним із авторів моделей яких став В. Полтерович [34], на погляд якого модель колаборативної ієрархії дозволяє внутрішньокорпоративну конкуренцію змінити на співробітництво, розширити права та відповідальність управлінців всіх рівнів корпорації, підвищити якість управління. Екоплатформи дозволяють в управлінні перейти від напрямів інформації «зверху – вниз» до горизонтальних та «знизу – вгору».

Змінюються характеристики не лише праці, але і цілих служб, колективів і навіть поколінь. Сучасне суспільство характеризується зменшенням питомої ваги працівників типових для індустріального капіталізму, зростанням нових поколінь. Вертикальний і горизонтальний вимір ПП, розміри, обсяги й стан ринків визначають фактори: техніко-технологічний, духовний, творчий потенціал та здібності. Це стосується індивідів, груп, об'єднань, держав, світу в цілому.

Ці та ряд інших факторів циклічно, хвилеподібно «спрацьовують» на рівні як конкретної людини, так і об'єднань людей. У індивіда, як вважають авторитетні психологи, філософи, письменники, кожен цикл має тривалість 8-10 років. За цей час його знання, професійний стан, духовність, самооцінка та положення у суспільстві суттєво змінюються (зростають або знижуються). Цикл поділяється на три етапи: 1 – постановка особистої мети та опрацювання програми її реалізації (2,5-4,5 роки);

2 – боротьба за своє місце у мікрогрупі, колективі, суспільстві; боротьба за лідерство або за входження на певних умовах у спільність групи, колективу, громади, суспільства (тривалість 3-4 роки). На етапі 3 – відбувається реалізація особистої програми виходячи із місця особистості у суспільності, напрацювання (підготовка) до чергового (наступного, нового) циклу. Особисті цикли інтегруються (у часі і просторі) і формують цінності, духовність поколінь виходячи із виховання, освіти, інтелекту, техніко-технологічного стану, стратегій, базису і надбудови у суспільства.

Використовуючи методологічний підхід Л. Виготського А. Курпатов у сучасних умовах (перехід від ІІІ ПР до інших технологічних укладів, V-VI ТУ) виділяє три покоління [36]: покоління X, Y, Z (рис. 5). Дослідник відмічає, що покоління X сформовано індустріальним капіталізмом і у наш час має кількісну траєкторію зниження, хоча до 90-х років ХХ ст. займало пануюче положення. Воно тісно пов'язано із ПП переважно фізичної і є трансформацією СПП попередніх СЕФ. Покоління X було пануючим у соціалістичних суспільствах ХХ ст. Для нього характерним є рівень освіти у діапазоні «незавершена середня – середньо-технічна», орієнтована переважно на промисловість, охорону здоров'я, управління суб'єктів господарської діяльності та суспільно-корисні інституції. Для X-покоління характерні реальне сприйняття дійсності, критичність поглядів, терпіння й мовчазність, добросовісне і сумлінне відношення до праці, достатня професійність, духовність, релігійність, традиційні цінності, прагнення до підвищення знань та уміння, певний колективізм, сімейні та національні цінності, очікування покращення рівня життя за якістю і умовами, позитивне відношення до інтелектуалізації виробництва, життя, суспільства. Це покоління було пануючим у ХХ ст. в більшості країн світу.

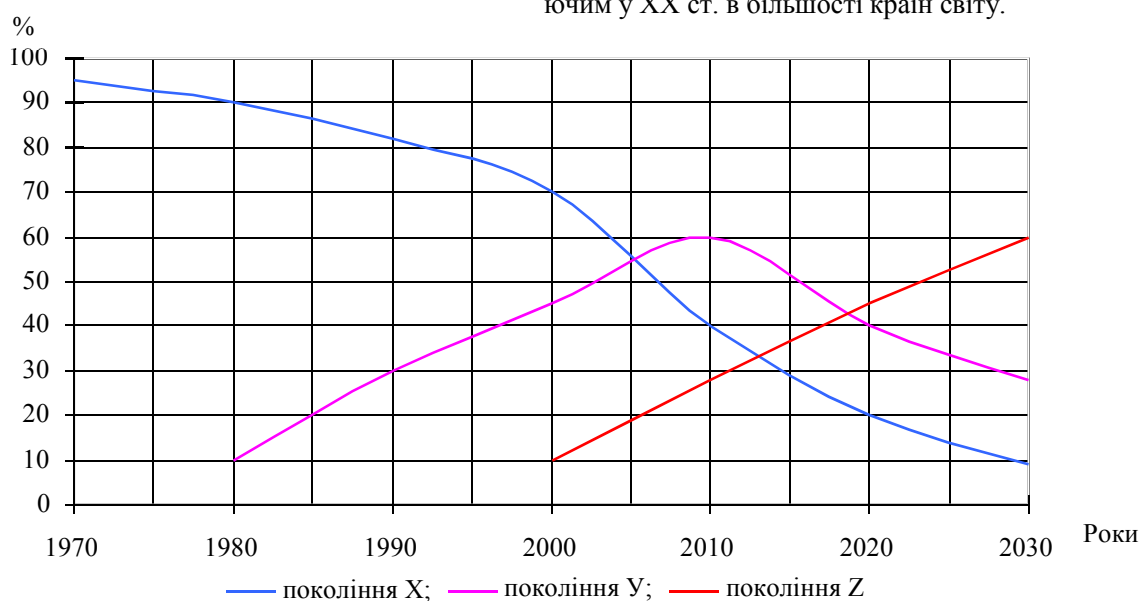

Рис. 5. Принципова схема співвідношення поколінь країн, крім тих, що розвиваються, та пострадянських країн (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) (авторський варіант)

Покоління У – міленіумне (умовна назва). Практичний появ його відноситься до 80-х років ХХ ст. і пов'язаний із середнім класом (СК) та початком III ТР [17]. Деякі риси покоління У перейняло у покоління Х, скоротивши їх за обсягом і глибиною. Покоління У суттєво змінюється у циклах 20 років (2 цикли людини як особистості). Воно менш працездатне, мріє отримати все і зараз, отримати значно більше, ніж само віддає суспільству. Частково користується надбаннями покоління Х, але вважає, що отримує від суспільства недостатньо, має занижену довіру до суспільства, держави, уряду. Інтелектуально стабільне, без суттєвого його підвищення. Менш релігійне, більш індивідуалізоване, з деякими ознаками руйнування сімейних, національних, загально-людських цінностей та традицій. Має більш високий освітньо-професійний рівень підготовки, орієнтоване на гуманітарні професії та роботи, користується інтернетом, комп'ютерами та мобільними телефонами. Прихильність до суспільства споживання позитивна.

У 10-20 роки ХХІ ст. на арену виходить покоління Z – зумери. Це покоління багато бажає, але мало здібне для здійснення бажаного. Незадоволені дійсністю. Більшу частину свого часу знаходяться в інтернеті, у віртуальній сфері. Мають вищу, переважно гуманітарну освіту, але кліпове мислення, відсутня методологія.

Особливістю інтелектуалізації покоління Z у тому, що інтелект незначної його частини (до 10%) швидко зростає, але загальний вектор інтелектуалізації від'ємний, падаючий. Швидко втрачаються сімейні, національні та загальнолюдські цінності й традиції. Питома вага покоління Z індустріальних суспільств (завершальний етап) швидко зростає й у постіндустріальних (гіперіндустріальних) суспільствах воно стає провідним. Покоління Z приводить до того, що виробничий потенціал, інтелектуалізація суспільства, виробництва падає. СПП, ПП зміщується у царину розумової праці, невиробничої сфери, сфери послуг, відносно яких теорія СПП, ПП потребує подальших глибоких досліджень, формування оновлених теорій, гіпотез та їх використання у практичній роботі людини, суспільств, корпорацій, з урахуванням особливості трансформації особистостей груп, поколінь, суспільства.

Висновки. Суспільний поділ праці, внутрішньо-корпоративний поділ праці із прадавніх часів до нашого часу є фундаментом технічного та соціального прогресу суспільства, людини як духовно-біосоціального по природі суб'єкту, виробництва, людської діяльності. Більш швидко і ефективно ПП відбувається у матеріальній сфері діяльності людства, значно нижчою, а іноді і знижуючою у царині духовності, культури, традиційних цінностей, можуть бути обмеженими виходячи із міркувань етичності та безпеки.

Обсяги та стан ринків визначаються глибиною СПП, ПП, які мають вертикальний та горизонталь-

ний вимір. Замкнуті, обмежені ринки суттєво впливають на глибину СПП, на його загальний та індивідуальний рівень.

СПП являється фундаментальним, визначальним фактором техніко-технологічного рівня розвитку суспільства, економіки, виробництва, визначає ефективність економіки, технічний процес суспільства.

Найвищого розвитку СПП досягає у сфері матеріального виробництва на етапах індустріального капіталізму, визначає структуру суспільства, рівень та обсяги середнього класу, науки, освіти, охорони здоров'я людства та стан природного середовища. Неможливо допускати становища, коли ПП реально та необґрунтовано руйнує професії та спеціалізацію. На певному рівні розвитку ПП переходить у інтеграцію його складових, систематизацію, створення сучасних комбінацій, технологій та їх ланцюгів, трудових процесів, комплексної механізації, автоматизації, створення ІКТ, роботизації, штучного інтелекту і т. п. Це досягається при умові зростання духовності, цінностей, ефективності, які не завжди враховуються на практиці.

Сучасні етапи СПП та ПП якісно поглиблюються, трансформуються у сферу духовності, інтелектуалізації, культури, мистецтва, управління розумом і розумовою діяльністю людини. У цих умовах необхідно:

1. У системі загальної і фахової освіти посилити обсяги вивчення СПП, ПП, признати їх провідну роль у формуванні ефективності людської діяльності, духовності, управління, інтелектуалізації.

2. Посилити дослідження теорій СПП, ПП та механізми їх трансплантації у стратегічне планування, середньострокову та поточну діяльність, формування ринків та сучасних інститутів управління.

3. Розробити методи оцінювання рівня горизонтального та вертикального стану ПП й конкретних сфер його використання, перш за все, у царинах духовності, інтелектуалізації, цифровізації, IV ПР, VI ТУ.

4. Проблеми СПП, ПП актуалізуються в умовах ІКТ, але вони повинні регулюватись, навіть обмежуватись, на певних рівнях пізнання, якщо руйнуються природні та природньоподібні процеси. Акценти мають бути спрямовані на систематизацію, кооперацію та формування ефективних, але безпечних виробничих ланцюгів.

5. До нових умов СПП, ПП не завжди теоретично та практично готові фахівці, політики, так звана «еліта». Тому необхідно створювати і реалізувати комплексні програми та проекти перебудови суспільства, економіки, соціально-духовно-культурної сфери шляхом удосконалення СПП, ПП, адаптацію їх до інтелектуалізації, запобігання природних і суспільних протиріч, епідемій, пандемій.

Напрями подальших досліджень. Подальша розробка теорії СПП та ПП для умов інклюзивного

та наглядового капіталізму, їх вертикальний та горизонтальний вимір, допустимі обсяги та глибини охвату, механізми реалізації. Дослідження змін духовності людини, суспільства в умовах біокібернізації,

розробка інститутів, які дозволяють зберігати та трансформувати позитивні цінності, духовність, демократію, перехід до нового світогосподарського укладу.

Література

1. Чухно А. А. Твори у 3 томах. Т. 2: Інформаційна та постіндустріальна економіка: теорія і практика. Київ: НАН України, 2006. 512 с.
2. Ленин В. И. Отношение к буржуазии и партиям. ПСС. Т. 15. С. 368-385.
3. Платон. Государство / пер. А. Егорова. Санкт-Петербург: Азбука, 2018. 480 с.
4. Ксенофонт. Киропедия / пер. В. Г. Барсукова, Э. Д. Фролова. Москва: Наука, 1976. 335 с.
5. Петти У. Политическая арифметика. URL: <https://economy.ru/info/4282/> (дата звернення 20.12.2021).
6. Смит Адам. Исследование о природе и богатстве народа. Антология экономической классики: в 2-х томах. Москва: МП «ЭКОНОВ», 1991. Т. 1. 475 с. (С. 79-376).
7. Маркс К. Критика политической экономии. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Изд. 2. Т. 13. С. 39.
8. Щедровицкий П. Развитие как дефицитный ресурс. *Города будущего: предпринимательские инициативы, инновационные проекты и творческие индустрии: Урбанистическая конференция «Глазевские чтения»*. 08.06.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Fd-wlbpHiPQ> (дата звернення 20.12.2021).
9. Шумпетер Й. История экономического анализа. Т. 1. СПб.: Экономическая школа, 2001. С. 240.
10. История экономической мысли. В 6 томах / гл. ред. В. Н. Черковец. Москва: Мысль, 1988. 574 с.
11. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. Москва: Прогресс, 1990. 808 с.
12. Хазин М. Воспоминание о будущем. Идеи современной экономики. Москва: «РИПОЛклассик» / Sfera, 2019. 463 с.
13. Фурсов А. Мир после конца. Что означает кризис капитализма. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=X4DNIrnrVx0> (дата звернення 20.12.2021).
14. Делягин М. Г. Жизнь в катастрофе: победы кризис сам. Москва: Политиздат. Книжный мир, 2020. 512 с.
15. Катасонов В. Ю. Капитализм. История и идеология «денежной цивилизации». Москва: Институт русской цивилизации, 2015. 1120 с.
16. Маркс К. Капитал. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Т. 1-3. С. 23-25.
17. Булеєв І. П. Структура общества и средний класс: состояние, перспективы развития. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3(61). С. 11-29. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3\(61\)-11-29](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3(61)-11-29).
18. Шваб К. Четвертая промышленная революция. Москва: «ЭКМО», ИД «Вильямс», 2017. 208 с.
19. Schwab K., Malleret T. (2020). COVID-19: The Great Reset. Geneva: Forum Publishing. URL: <http://reparti.free.fr/schwab2020.pdf>.
20. Шваб К., Ванхем П. (2021). Капіталізм зацікавлених сторін: глобальна економіка, яка працює на прогрес, людей і планету. Хобокен, Нью-Джерсі: John Wiley & Sons.
21. Шваб К. Технологии четвертой промышленной революции. Москва: «Эксмо», 2018. 320 с.
22. Фурсов А. Великое обнуление. О чем поговорились Клаус Шваб и Герман Греф. URL: https://www.youtube.com/watch?v=kxYuh3JB_Io (Дата звернення 20.12.2021).
23. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество. Москва: Экономика, 1969. 673 с.
24. Стиглиц Дж. Великое разделение. Неравенство в обществе или что делать оставшимся 99% населения: пер. с англ. Москва: «ЭКМО», 2016. 480 с.
25. Модель секторів світового господарства капіталістичної СЕФ (ДЕФ). Отраслевая и территориальная структура мирового хозяйства (модель Кларка). URL: <http://files.schoolcollection.edu.ru/diestore> (дата звернення 20.12.2021).
26. Щедровицкий П. Предприниматель, взятый в критической массе. URL: <https://shchedrovitskiy.com/predprinimatel-vzjatyj-v-kriticheskoj-masse/> (дата звернення 20.12.2021).
27. Щедровицкий П. Интервью в газетах и журналах. URL: <https://shchedrovitskiy.com/media/> (дата звернення 20.12.2021).
28. Смит А. Теория нравственных чувств. Москва: Республика, 1997. 352 с.
29. Сикорский И. Незримая борьба. Изд. Свято-Троицкая Православная миссия США, 1947. (русск. перевод).
30. Черниговская Т. Сенсационный прогноз к 2030 г. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hsZgvlTkdUg> (дата звернення 20.12.2021).
31. Маркс К. Капитал. К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. 2-е изд. Т. 25. Ч. 2.
32. Закарія Фарід. 10 уроків для миру після пандемії / пер. з англ. Київ: Наш формат, 2021. 264 с.
33. Закон Седова: унификация и типизация: *vikent.ru*. URL: <https://vikent.ru/enc/634/> (дата звернення 20.12.2021).
34. Полтерович В. М. Структура двухуровневой коллаборативной иерархии (модель Полтеровича В.М., академика РАН). *Вопросы экономики*. 2021. №7. С. 31-48.
35. Верисов Н. Н. Наследие Выготского: теория, подход, концепция: доклад. Университет Монаш (Австрия, Мельбурн). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QxY5gj165iE> (дата звернення 20.12.2021).
36. Andrey Kurpatov. Поколение X, миллениалы и зуммеры: чем мы похожие и чем отличаемся? URL: https://www.youtube.com/watch?v=645ysU_etL4 (дата звернення 20.12.2021).

References

1. Chukhno, A. A. (2006). *Tvory u 3 tomakh. T. 2. Informatsiina ta postindustrialna ekonomika: teoriia i praktyka* [Create in 3 volumes. Vol. 2: Information and postindustrial economy: theory and practice]. Kyiv, NAS of Ukraine. 512 p. [in Ukrainian].
2. Lenin, V. I. *Otnosheniye k burzhuazii i partiyam* [Attitude towards the bourgeoisie and parties]. *Full composition of writings*, Vol. 15, pp. 368-385 [in Russian].
3. Platon. (2018). *Gosudarstvo* [State]. Translation by A. Egorov. SPb., Publishing house: Azbuka. 480 p. [in Russian].
4. Xenophon. (1976). *Kiropediya* [Chiropedia]. Transl. by V. G. Barsukov, E. D. Frolov. Moscow, Nauka. 335 p. [in Russian].

5. Petty, W. Politicheskaya arifmetika [Political arithmetic]. Retrieved from <https://economy-ru.info/info/4282/> (last accessed 20.12.2021) [in Russian].
6. Smith, Adam. (1991). Issledovaniye o prirode i bogatstve naroda. Antologiya ekonomicheskoy klassiki [Research on the nature and wealth of the people. An anthology of economic classics]. In 2 volumes. Vol. 1. Moscow, MP «EKONOV». 475 p. (P. 79-376) [in Russian].
7. Marks, K. Kritika politicheskoy ekonomii [Critique of Political Economy]. *K. Marx and F. Engels. Works.* Ed. 2. Vol. 13. P. 39 [in Russian].
8. Shchedrovitsky, P. (2021). Razvitiye kak defitsitnyy resurs [Development as a scarce resource]. *Goroda budushchego: predprinimatel'skiye initsiativy, innovatsionnyye proyekty i tvorcheskkiye industrii: Urbanisticheskaya konferentsiya «Glazevskiy chteniya» – Cities of the future: entrepreneurial initiatives, innovative projects and creative industries: Urban conference «Glazev Readings»*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=Fd-wlbpHiPQ> (last accessed 20.12.2021) [in Russian].
9. Schumpeter, J. (2001). Istoriya ekonomicheskogo analiza [The history of economic analysis]. Vol. 1, pp. 240. St. Petersburg, School of Economics [in Russian].
10. Cherkovets, V. N. (Ed.). (1988). Istoriya ekonomicheskoy mysli [History of economic thought]. In 6 volumes. Moscow, Mysl. 574 p. [in Russian].
11. Weber, M. (1990). Protestantskaya etika i dukh kapitalizma [Protestant ethics and the spirit of capitalism]. Moscow, Progress. 808 p. [in Russian].
12. Khazin, M. (2019). Vospominaniye o budushchem. Idei sovremennoy ekonomiki [Memories of the future. Ideas of the modern economy]. Moscow, «RIPOLclassic»; Sfera. 463 p. [in Russian].
13. Fursov, A. Mir posle kotsa. Chto oznachayet krizis kapitalizma [The world after the end. What does the crisis of capitalism mean?]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=X4DHlrmrBx0> (last accessed 20.12.2021) [in Russian].
14. Delyagin, M. G. (2020). Zhizn' v katastrofe: pobedi krizis sam [Life in disaster: conquer the crisis yourself]. Moscow, Politizdat; Book World. 512 p. [in Russian].
15. Katasonov, V. Yu. (2015). Kapitalizm. Istoriya i ideologiya «denezhnoy tsivilizatsii» [Capitalism. History and ideology of «monetary civilization»], Moscow, Institute of Russian Civilization. 1120 p. [in Russian].
16. Marks, K. Capital. *K. Marx and F. Engels. Works.* Vol. 1-3. P. 23-25 [in Russian].
17. Buleev, I. P. (2020). Struktura obshchestva i sredniy klass: sostoyaniye, perspektivy razvitiya [The structure of society and the middle class: state, development prospects]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3 (61), pp. 11-29. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3\(61\)-11-29](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3(61)-11-29) [in Russian].
18. Schwab, K. (2017). Chetvertaya promyshlennaya revolyutsiya [The fourth industrial revolution]. Moscow, «EKSMO»; Publishing House «Williams». 208 p. [in Russian].
19. Schwab, K., Malleret, T. (2020). COVID-19: The Great Reset. Geneva, Forum Publishing. Retrieved from <http://reparti.free.fr/schwab2020.pdf> (last accessed 20.12.2021).
20. Schwab, K., Vanham, P. (2021). Stakeholder capitalism: A global economy that works for progress, people and planet. Hoboken, New Jersey, John Wiley & Sons.
21. Schwab, K. (2018). Tekhnologii chetvertoy promyshlennoy revolyutsii [Technologies of the fourth industrial revolution]. Moscow, Eksmo. 320 p. [in Russian].
22. Fursov, A. Velikoye obnuliye. O chem progovorilis' Klaus Shvab i German Gref [Great zeroing. What Klaus Schwab and German Gref talked about]. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=kxYuH3JB_Io (last accessed 20.12.2021) [in Russian].
23. Gelbraith, J. (1969). Novoye industrial'noye obshchestvo [New industrial society]. Moscow, Economics. 673 p. [in Russian].
24. Stiglitz, J. (2016). Velikoye razdeleniye. Neravenstvo v obshchestve ili chto delat' ostavshimsya 99% naseleniya [The Great Separation. Inequality in society or what to do for the remaining 99% of the population]. Transl. from English. Moscow, EKSMO. 480 p. [in Russian].
25. Model sektoriv svitovoho hospodarstva kapitalistichnoy SEF (DEF) [The model of the sectors of the state government of the capitalistic SEF (DEF)]. *Sectoral and territorial structure of the world economy (Clarke's model)*. Retrieved from <http://files.schoolcollection.edu.ru/diestore> (last accessed 20.12.2021) [in Ukrainian].
26. Shchedrovitsky, P. Predprinimatel', vzyaty v kriticheskoy masse [Entrepreneur, taken in a critical mass]. Retrieved from <https://shchedrovitskiy.com/predprinimatel-vzjatyy-v-kriticheskoy-masse/> (last accessed 20.12.2021) [in Russian].
27. Shchedrovitsky, P. Interv'yu v gazetakh i zhurnalakh [Interviews in newspapers and magazines]. Retrieved from <https://shchedrovitskiy.com/media/> (last accessed 20.12.2021) [in Russian].
28. Smith, A. (1997). Teoriya нравstvennykh chuvstv [Theory of moral feelings]. Moscow, Respublika. 352 p. [in Russian].
29. Sikorsky, I. (1947). Nezhimaya bor'ba [Invisible struggle]. Publishing House Holy Trinity Orthodox Mission USA [in Russian].
30. Chernigovskaya, T. Sensatsionnyy prognoz k 2030 g. [Sensational forecast for 2030]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=hsZgv1TkdUg> (last accessed 20.12.2021) [in Russian].
31. Marks, K. Capital. *K. Marx and F. Engels. Works.* 2nd ed. Vol. 25. Part 2 [in Russian].
32. Zakaria Farid. (2021). 10 urokov dlia myru pislia pandemii [10 lessons for the pandemic world]. Transl. from English. Kyiv, Nash format. 264 p. [in Ukrainian].
33. Zakon Sedova: unifikatsiya i tipizatsiya [Sedov's law: unification and typification]. *vikent.ru*. Retrieved from <https://vikent.ru/enc/634/> (last accessed 20.12.2021) [in Russian].
34. Polterovich, V. M. (2021). Struktura dvukhurovnevoy kollaborativnoy iyerarkhii (model' Polterovicha V.M., akademika RAN) [The structure of a two-level collaborative hierarchy (model of V.M. Polterovich, Academician of the Russian Academy of Sciences)]. *Economic Issues*, No. 7, pp. 31-48 [in Russian].
35. Verisov, N. N. Naslediye Vygotskogo: teoriya, podkhod, kontseptsiya [Vygotsky's legacy: theory, approach, concept]. Report. Austria, Melbourne, Monash University. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=QxY5gj165iE> (last accessed 20.12.2021) [in Russian].
- 36/ Andrey Kurpatov. Pokoleniye KH, millenialy i zummery: chem my pokhozhiye i chem otlichayemsa? [Generation X, millennials and buzzers: how are we alike and how are we different?]. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=645ysU_etL4 (last accessed 20.12.2021) [in Russian].

Булеєв І. П. Суспільний поділ праці в сучасній економіці: стан та напрями розвитку

З давніх-давен проблема суспільного поділу праці займає центральне місце в наукових працях видатних філософів і економістів. Різні аспекти поділу праці описані у роботах Платона, Ксенофонта, Аристотеля, У. Петті, А. Сміта, К. Маркса, Й. Шумпетера, Вебера М. та сучасних вчених-економістів. Доведено, що розподіл праці є визначальним чинником економіки, її ефективності, технічного прогресу. Детально та системно проблема розглянута у працях А. Сміта, К. Маркса, Дж. Кейнса та наших сучасників. Однак це стосувалося докапіталістичних та капіталістичних виробництв, де головна роль у праці належала праці фізичній, заснованій на використанні сил природи та створених людиною машин, механізмів, комплексів. Використовуючи методи системного аналізу, діалектики, концепції трьох сил розвитку проблема досліджена в статті, що анується.

Доведено, що в умовах III ПР, V-VI ТУ центральне місце у суспільному поділі праці займає вертикальне його поглиблення, поділ та синтез розумової, інтелектуальної праці.

Показано, що поділ праці притаманний усім виробництвам усіх суспільно-економічних формацій, товарного та нетоварного виробництва, ринкових та неринкових відносин. Ступінь поділу праці на необмежених ринках обмежена технічними, науковими, технологічними можливостями суб'єктів господарювання, а на обмежених ринках – їх обсягом та ємністю.

Викладено авторське бачення рушійних сил та умов обмеження (прискорення) поділу праці (переважно розумового, інтелектуального) в умовах інклюзивного, наглядового капіталізму (постіндустріального, гіперіндустріального), моделей нового господарського устрою. Наведено характеристики сучасного капіталістичного виробництва, його особливості та характерні фактори розвитку.

Розглянуто моделі управління сучасних корпорацій, у тому числі структури дворівневої колаборативної ієрархії, екоплатформ. Доведено необхідність дотримання у сучасному управлінні закономірностей і те, що керуюча система має бути якісно вищою і складнішою за систему керовану. Цьому сприяють раціональні структури та форми поділу праці, у тому числі праці розумової, наукової, управлінської та їхня кооперація, зміна напрямів інформаційних потоків з вертикально спадаючих на горизонтальні і вертикально-висхідні.

Ключові слова: суспільний поділ праці, інтелектуалізація, духовність, цінності, структури управління, інформаційні потоки у колабораційних структурах, вертикальний та горизонтальний вимір поділу праці.

Buleev I. Social Division of Labor in the Modern Economy: the State and Directions of Development

From time immemorial, the problem of social division of labor has been central to the scientific works of prominent philosophers and economists. Various aspects of the division of labor are described in the works of Platon, Ksenophont, Aristotle, Petty W., Smith A., Marks K., Schumpeter J., Weber M. and modern economists. It is proved that the division of labor is a determining factor in the economy, its efficiency, technical progress. The problem is considered in detail and systematically in the works of A. Smith, K. Marks, J. Keynes and our contemporaries. However, this applied to pre-capitalist and capitalist industries, where the main role in labor belonged to physical labor, based on the use of natural forces and man-made machines, mechanisms and complexes. Using the methods of systems analysis, dialectics, the concept of the three forces of development, the problem is investigated in the annotated article.

It is proved that in the conditions of III PR, V-VI TU the central place in the social division of labor is occupied by its vertical deepening, division and synthesis of mental, intellectual work.

It is shown that the division of labor is inherent in all productions of all socio-economic formations, commodity and non-commodity production, market and non-market relations. The degree of division of labor in unlimited markets is limited by the technical, scientific, technological capabilities of economic entities, and in limited markets - their volume and capacity.

The author's vision of driving forces and conditions of restriction (acceleration) of division of labor (mainly mental, intellectual) in the conditions of inclusive, supervisory capitalism (post-industrial, hyper-industrial), models of the new economic system is stated. The characteristics of modern capitalist production, its features and characteristic factors of development are given.

Management models of modern corporations are considered, including the structure of two-level collaborative hierarchy, eco-platforms. The necessity of observance of regularities in modern management and the fact that the control system must be qualitatively higher and more complex than the controlled system are proved. This is facilitated by rational structures and forms of division of labor, including mental, scientific, managerial and their cooperation, changing the direction of information flows from vertically descending to horizontal and vertically ascending.

Keywords: social division of labor, intellectualization, spirituality, values, management structures, information flows in collaborative structures, vertical and horizontal dimension of the division of labor.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2021